

Univerzita Pardubice
Filosofická fakulta

Jan Amos Komenský jako myslitel celku

Michaela Jelínková

Bakalářská práce
Pardubice 2012

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Pardubicích dne *22.3.2012*

Podpis *Jelínková*

PODĚKOVÁNÍ

Na tomto místě bych ráda poděkovala PhDr. Věře Schifferové, CSc. za ochotnou a laskavou pomoc, za cenné a užitečné rady, a také za čas, který strávila opakovaným a důkladným pročitáním mé bakalářské práce. Díky patří také mé rodině, která mě finančně i morálně podporovala během celého studia.

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Michaela Jelínková**
Osobní číslo: **H08212**
Studijní program: **B6101 Filozofie**
Studijní obor: **Filozofie**
Název tématu: **Jan Amos Komenský jako myslitel celku**
Zadávající katedra: **Katedra filosofie**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Bakalářská práce je zaměřena na problém celkovosti v díle Komenského. V práci bude pozornost věnována těmto tématickým okruhům: 1) Komenského pojetí světa jako jednotného celku 2) celkovostní metoda v Komenského filosofii výchovy 3) důraz na celek v Komenského všenápravě Práce bude vycházet z díla J. A. Komenského, především z Obecné porady a z díla J. Patočky.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

KOMENSKÝ, J. A., Obecná porada o nápravě věcí lidských, sv. I. - III., Svoboda, Praha 1992 **KOMENSKÝ, J. A.,** Cesta světla, Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1961 **KOMENSKÝ, J. A.,** Didaktika Velká, Komenium, Brno 1948 **PATOČKA, J.,** Komeniologické studie I - III, Oikoymenth, Praha 1997 - 2003 **PRÁZNÝ, SCHIFFEROVÁ (edd.),** Pojetí světa v díle J. A. Komenského, Univerzita Pardubice 2009 **PALOUŠ, R.,** Totalismus a holismus, Karolinum, Praha 1996 **KOMENSKÝ, J. A.,** O Sobě, Odeon, Praha 1987

Vedoucí bakalářské práce:

PhDr. Věra Schifferová, CSc.
Katedra filosofie

Datum zadání bakalářské práce: **30. dubna 2010**

Termín odevzdání bakalářské práce: **31. března 2012**

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.
děkan

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
532 10 Pardubice, Studentská 34

L.S.

PhDr. Aleš Prázný, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2010

SOUHRN

Práce je zaměřena k problému celostního přístupu v díle J. A. Komenského. Komenského důraz na celek je analyzován především v souvislosti s jeho úvahami o výchově, vzdělání, pansofii a všenápravě.

Východiskem je u Komenského pojetí světa jako jednotného, harmonicky uspořádaného celku. První kapitola se zabývá genezí Komenského názoru na svět v období předpansofickém, pansofickém a všenápravném. V druhé kapitole je vylíčena Komenského metafyzika, pojednává se zde o emanačním schématu a důležitých metafyzických kategoriích: harmonii, jednotě a řádu. Ve třetí kapitole je pojem celkovosti pojednán v kontextu Komenského gnoseologie. Pozornost je tu věnována těmto tématům: harmonie smyslů, rozumu a víry, pojetí pravdy, gnoseologický optimismus, postulát omnes, omnia, omnino, partikularismus. Čtvrtá kapitola je věnována vševědné nauce – pansofii a problému metody. Pátá kapitola se zabývá Komenského vševýchovou. Postupně pojednává o myšlenkách universální školy, knihy, jazyka a universálně vzdělaného člověka. Poslední kapitola se zaměřuje na Komenského nápravný koncept pojednávající o všenápravě člověka, věci lidských a světa.

KLÍČOVÁ SLOVA

Celkovost – Bůh – svět – člověk – jednota – universalita – řád – metoda - partikularismus

TITLE

Iohannes Amos Comenius as thinker a whole

SUMMARY

The work is focused holistic approach to the problem in the work of Comenius. Comenius emphasis on the whole is analyzed primarily in connection with his reflections on parenting, education, Pansophia and Panorthosia.

The starting point is at the Comenius as a single conception of the world, harmoniously ordered whole. The first chapter deals with the genesis of Comenius view of the world during before Pansofia's period, Pansophic's period and Panorthosia's period. The second chapter is depicted Comenius metaphysics, discussed here on Emanation scheme and important metaphysical categories of harmony, unity and order. In the third chapter, the concept of totality in the context of discourse Comenius gnoseology. Attention is paid to the following topics: the harmony of the senses, reason and faith, the concept of truth, epistemological optimism postulate omnes, omnia, omnino, particularism. The fourth chapter is devoted to teaching Pansofia - Pansophia problem and methods. The fifth chapter deals with the Comenius Pampaedia. Gradually, deals with universal ideas of school books, language and universally educated man. The last chapter focuses on the concept of remedial Comenius Panorthosia dealing with human affairs and human world.

KEY WORDS

whole - God - the world - man - unity - universality - order - method - particularism

OBSAH

Úvod.....	9
1. Geneze Komenského názoru na svět	11
1.1. Období předpansofické.....	11
1.2. Období pansofické	13
1.3. Období všenápravné	15
2. Komenského metafyzika.....	17
2.1. Emanáční schéma.....	17
2.2. Kategorie harmonie.....	18
2.3. Kategorie jednoty.....	19
2.4. Kategorie řádu.....	20
3. Komenského gnoseologie	21
3.1. Harmonie smyslů, rozumu a víry.....	21
3.1.1. Otázka pravdy	22
3.2. Komenského gnoseologický optimismus	23
3.3. Omnes, omnia, omnino	23
3.4. Partikularismus	24
4. Pansofia	26
4.1. Celkovost a problém metody	27
5. Komenského vševýchova	29
5.1. Universální škola	30
5.2. Universální knihy.....	32
5.3. Universální jazyk	34
5.4. Universální člověk	35
6. Komenského všeobecná náprava	37
6.1. Všenáprava věcí lidských	37
Závěr	39
Použitá literatura.....	41

ÚVOD

Práce je zaměřena na filosoficko – křesťanské pojetí celkovosti v díle Jana Amose Komenského. Pozornost je věnována důrazu na celek v předpansofickém období, v období pansofickém a v období všenápravném. Důraz na celek je základem všeho tvoření, myšlení a konání našeho myslitele. „*V Komenského pojetí světa dominuje myšlenka celku. Jan Patočka Komenského nazýval myslitelem celku.*“¹

Práce ukazuje, jak se Komenského důraz na celek projevil v jeho konceptu člověka, věcí lidských a světa. Hledá i kořeny Komenského celostního přístupu. Cílem práce je objasnit význam kategorie celku v Komenského metafyzice, gnoseologii, vševýchově a všenápravě.

Práce vychází ze statí Jana Patočky věnovaných Komenského celkovosti a z díla Radima Palouše, který rozlišil protichůdné koncepty celkovosti: totalismus a holismus. Práce věnuje pozornost Komenského hlubokým křesťanským kořenům. Jeho celostní myšlení bylo ovlivněno novoplatonismem, sv. Augustinem a především Mikulášem Kusánským.

Komenský pojímal svět jako jednotný celek. Metodu celkovosti uplatnil ve všech komponentách svého myšlení: ve vševýchově, všenápravě a pansofii. Za symptom zla považoval partikularismus. Jak ukázal Jan Patočka, Komenský je humanistou, který usiloval o to, aby se člověk nedegradoval na pouhou věc, nýbrž naopak, aby si uvědomoval svou lidskost a k ní také směřoval. Řešením mu byla všeobecná výchova. Všeobecná výchova a vzdělání jsou nutné u všech lidí bez rozdílu. Komenského universalistická zásada *omnes, omnia, omnino* je uplatněna v jeho vševýchově i všenápravě člověka. Výchova má vést k otevřenosti k celku veškerenstva a k zodpovědnosti za celek. Komenský chtěl každého člověka vychovávat jako universální bytost, aby se postupně celé lidské pokolení stalo universálně vzdělaným a udržovalo harmonii celku světa.

¹ Schifferová, V., *Ke Komenského pojetí světa. Komenský jako myslitel celku*, in: týž, *Schifferová, V., Prázný, A., Pojetí světa v díle J. A. Komenského*, Univerzita Pardubice 2009, cit. v., s. 186.

Důraz na celek (TO PAN) a celkovost je základem Komenského universálního mistrovství. Všechny jeho myšlenkové koncepty, tzn. metafyzické, gnoseologické, pedagogické i nápravné spolu vzájemně souvisí a nelze je od sebe oddělit.

1. Geneze Komenského názoru na svět

1.1. Období předpansofické

V předpansofickém neboli přípravném období, kdy se Komenský začal zabývat encyklopedismem, vznikl jeho zájem o celostní pojetí světa.² Tento zájem se ukazoval v jeho encyklopedických pokusech. Svět vykládal jako dokonalý celek, pocházející nutně z božského stvoření.³ Jak poukázal Jan Patočka, k této orientaci ještě přispěla Jednota bratrská, ve které Komenský vyrůstal. Tato církevní společnost vedla své členy k celistvému vědění a ke stupni mravního zdokonalování.⁴ V devatenácti letech Jednota poslala mladého Komenského na universitu v Herbornu, kde okamžitě budil pozornost svou pílí a aktivitou. Universita se pro Komenského stala symbolem humanity, vzdělanosti a poskytla mu nové lákavé perspektivy, které toužil přenést do rodné země. Zde se Komenský stal tím „*horlivým šířitelem všeobecné vzdělanosti, zde byly položeny základy k tomu kulturnímu poslání, jež posléze vyvrcholilo velikými projekty všenápravnými, určenými k přetvoření a prohloubení života a sjednocení lidstva vůbec.*“⁵ K šíření všeobecné vzdělanosti budoval nejprve nástroj – jazyk. Aby ukázal, že se dá vlastním jazykem vše vyjádřit, přicházel na myšlenku podat českou encyklopedii, kde se bude hovořit o všem. Tato myšlenka byla zárodkem pozdější *Januy lingvarum*.⁶

V této době začal Komenský psát jedno ze svých encyklopedických děl *Theatrum universitatis rerum*, které nedopsal a ze kterého se nám dochovala jen část.⁷ *Divadlo světa* mělo za úkol dovést člověka k plné moudrosti vědění. „*Z rozložení Theatrum se dozvídáme o osnově, podle níž hodlal Komenský celé Divadlo světa probrat: V prvním dílu jest Theatrum naturae, tj. spatřování skutků božích při stvoření světa stalých... V druhém jest Theatrum vitae humanae,*

² Srv. Schifferová, V., *Ke Komenského pojetí světa. Komenský jako myslitel celku*, cit. v., s. 181.

³ Srv. tamtéž, s. 182.

⁴ Patočka, J., *Didaktika a pansofie. Studie k filosofii výchovy J. A. Komenského. Monografie z pozůstalosti*, in: týž, *Komeniologické studie III.*, Oikoymenh, Praha 2003, s. 32.

⁵ Patočka, J., *Období přípravné*, in: týž, *Komeniologické studie III.*, cit. v., s. 35.

⁶ Srv. tamtéž, s. 39.

⁷ Srv. Patočka, J., *Theatrum universitatis rerum*, in: týž, *Komeniologické studie III.*, cit. v., s. 273.

*prohledání věcí lidských...V třetím díle jest Theatrum orbis terrarum, spatřování okršlku zemského, ve čtvrtém jest Theatrum seculorum, patřování a prohledání běhu věků.*⁸

Z tohoto členění jasně vyplývá, že mladý Komenský zasazoval výklad světa do „v jeho době běžné křesťanské nauky o stvoření, pádu a vykoupení.“⁹ Podle této nauky je stvořený svět v celku i ve všech svých částech, nejdokonalejším obrazem boží dovednosti a moudrostí.¹⁰ Je to mechanismus neboli sled kroků, jež na sebe navazují, který obsahuje nebe, zemi, veškerenstvo a vše pevně drží v dokonalém celku. V tomto světě jsou bytosti na sebe vzájemně odkázané, díky druhým existují; všichni jsou nositeli svého děje a tím naplňují „účastenství v prostoru svět“.¹¹ *Theatrum universitatis rerum* bylo první známkou vševědného a celistvého pojetí světa.¹²

V období mezi léty 1618 až 1625, především pak po bitvě na Bílé hoře, Komenský prožíval hlubokou krizi. V literárních dílech z této doby se projevuje zoufalství a beznaděj. Komenský nyní na svět nahlížel pesimisticky, svět chápal jako bludiště, ve kterém se ztrácíme kvůli zmatkům, sporům a válkám.¹³

Z tohoto rozpoložení vznikly útěšné spisy, například *Hlubina bezpečnosti a Labyrint světa a ráj srdce*. V *Labyrintu* je ústřední postavou Poutník, který jak na to upozornil Jan Patočka, zde značí „symbol lidského života v metafyzické rovině, všude na své pouti městem a světem spatřuje marnost, absurditu a nesmyslnost všeho lidského počínání.“ Jan Patočka v souvislosti s Komenského *Labyrintem světa* upozornil, že „konflikty, disharmonie, spory, války a pronásledování pocházejí nakonec z toho, že se lidé ztotožňují ve svém

⁸ Schifferová, V., *Ke Komenského pojetí světa. Komenský jako myslitel celku*, cit. v., s. 181.

⁹ Tamtéž, s. 182.

¹⁰ Komenský, J. A. *Panaugia*, kap. IV., in: týž, *Obecná porada o nápravě věcí lidských I.*, Svoboda, Praha 1992, s. 150.

¹¹ Srv. Palouš, R., *Může být Komenský dnes aktuální?* in: týž, *Ke Komenského pojetí světa. Komenský jako myslitel celku*, cit. v., s. 34.

¹² Srv. Schifferová, V., *Ke Komenského pojetí světa. Komenský jako myslitel celku*, cit. v., s. 182.

¹³ Srv. tamtéž, s. 182.

*poblouznění s něčím zvláštním, jednotlivým a výlučným, a nevidí tu specifičnost: že člověk je jediná bytost, povoláná k tomu, aby celek světa měl pro ni význam.*¹⁴

V *Hlubině bezpečnosti* a v dodatku k ní výmluvně nazvaném *Výhost světa* Komenský hledal „*bezpečný střed v úniku ze světa.*“¹⁵ Svět vykládal jako kolo, které má nehybný střed a otáčivou část, jež značí pozemský život. Účastenství člověka v této části je důvodem lidského utrpení. V tomto díle se Komenský zlobil na svět, nařikal nad jeho špatným stavem, vypočítával jeho hříchy a nepravosti, odvracel se od něho. Zjistil, že v takovém světě člověk nedojde ani k blahu, radosti a štěstí, protože zde nenalezne místo pro život.¹⁶

Na konci 20. let 17. století Komenský nachází východisko z labyrintu světa ve výchově. Začíná psát *Didaktiku*, která bude „*programem nápravy celého světa, všech lidských věcí, v neposlední řadě i náboženských, církevních a politických, na základě reformy našeho vědění a vzdělání – v tom je první zárodek toho, co bude všeobecným vyučovatelstvím a ještě v širším smyslu pansofií.*“¹⁷

1.2. Období pansofické

Jak bylo řečeno výše, Komenský shledával „*centrum securitatis v činnosti ve zdejšíh světě,*“ tedy ve výchově.¹⁸ Ovšem nikoli ve výchově jednoho člověka, ale ve výchově všech lidí, a to pospolu. Požadoval, aby se výchova stala „*páteří*“ života člověka.¹⁹ Cesta z labyrintu světa je možná pouze „*pojetím světa jako školy Boží moudrosti,*“²⁰ aby se vrátilo lidské následování Boha a celku světa.²¹

Jan Patočka ukázal, že Komenský nyní nahlížel na svět pod zorným úhlem výchovy, což nakonec vedlo k vytvoření vychovatelsko-emendačního konceptu,

¹⁴ Schifferová, V., *Ke Komenského pojetí světa. Komenský jako myslitel celku*, cit. v., s. 188.

¹⁵ Tamtéž, s. 183.

¹⁶ Srv. tamtéž, s. 183.

¹⁷ Patočka, J., *Dvojí filosofování mladého Komenského*, in: týž, *Komeniologické studie I.*, Oikoymenh, Praha 1997, s. 37 – 38.

¹⁸ Schifferová, V., *Ke Komenského pojetí světa. Komenský jako myslitel celku*, cit. v., s. 183.

¹⁹ Srv. Patočka, J., *Jan Amos Komenský a dnešní člověk, člověk*, in: týž, *Komeniologické studie II.*, Oikoymenh, Praha 1998, s. 354.

²⁰ Schifferová, V., *Ke Komenského pojetí světa. Komenský jako myslitel celku*, cit. v., s. 183.

²¹ Srv. Patočka, J., *Komenský a otevřená duše*, in: týž, *Komeniologické studie II.*, cit. v., s. 345.

který by lidstvo vedl k všeobecné moudrosti.²² Je totiž nutné, aby se člověk znal, aby věděl, jak má užívat sebe v celku i v částech. Jedině tak si nebude počínat bez rozmyslu.²³ Patočka rovněž ukázal, že tato „*idea světa jako školy Boží moudrosti byla přivedena z prostředí řeckých Otců do kruhu západní vzdělanosti sv. Augustinem, na něhož se v této souvislosti také Komenský odvolává.*“²⁴ U sv. Augustina našel inspiraci i Mikuláš Kusánský, od něhož Komenský **patrně** tuto ideu převzal.

Pod vlivem této myšlenky se zrodila Komenského *Didaktika*, v níž Komenský ukázal, že tento viditelný svět „*je naším semenišťem, naší výživou a naší školou.*“²⁵ *Didaktiku* chápal jako světlo, které je prostředkem k odstranění labyrintu a k znovunastolení harmonie. Čím více se množila jeho didaktická četba, tím uspořádanější byly jeho myšlenky, z kterých se stala soustava související s jeho obecným názorem na svět. Nakonec plánoval sepsat zásadní didaktické otázky v obecném díle, k němuž našel inspiraci u Campanelly a Bacona, především v myšlence o reformě lidského vědění a poznávání. Komenský toužil po harmonické soustavě všech poznatků, Baconova indukce mu nestačila, uchvátila ho metoda srovnávací, která „*vychází z toho, že celé universum má společné principy*“, tudíž „*všechny lidské poznatky musejí docházet k souladu. Tak vyrostl Komenskému samostatný plán na reformu lidského vědění, na nový rozvrh a systém vědy.*“²⁶ *Didaktika* obsahuje pansofickou myšlenku, metodu pansofie a panharmonie. Metoda pansofie má za úkol usoustavnit vědomosti žáků v jeden celek. Uvést v praxi ji má universální vychovatelství.

Komenského důraz na celek čerpá z ideje stvoření světa. Stejně tak, jako máme milovat Boha a směřovat k němu jako k nejvyšší jednotě, má člověk milovat člověka jako sebe sama, ale ještě více má milovat svou rodinu a celou

²² Srv. Schifferová, V., *Ke Komenského pojetí světa. Komenský jako myslitel celku*, s. 183.

²³ Komenský, J. A. *Pansofia*, kap. VII., in: týž, *Obecná porada o nápravě věcí lidských II.*, Svoboda, Praha 1992, s. 45.

²⁴ Patočka, J., *Cusanus a Komenský*, in: týž, *Komeniologické studie I.*, cit. v., s. 79 – 80.

²⁵ Schifferová, V., *Ke Komenského pojetí světa. Komenský jako myslitel celku*, cit. v., s. 183.

²⁶ Patočka, J., *Pansofický obrat*, in: týž, *Komeniologické studie III.*, cit. v. s. 50 – 51.

lidskou společnost, protože láska je základem sympatie a vše nedokonalé přikryje.²⁷

1.3. Období všenápravné

Prvním všenápravným spisem je *Cesta světla*. Komenský v tomto díle svět, ve kterém poznáváme, rozdělil do tří oblastí: přírodní škola (fysika), v níž poznáváme smysly; vyšší škola (metafysika), v níž poznáváme rozumem, nejvyšší škola (hyperfysika), v níž nástrojem poznávání je víra.

V první škole poznáváme „všechny věci obrácené k nám a stáváme se *ontodidaktoi*“, v druhé škole poznáváme *sebe* a stáváme se *autodidaktoi*, ve třetí škole poznáváme svým duchem Boha a stáváme se *theodidaktoi*.²⁸ *Via lucis* je inspirována chiliasmem: podle Komenského v dějinách stupňovitě přibývá světlo; uskutečněno je již sedm stupňů a právě nyní nadchází stupeň osmý, který znamená boží království.

V pansofickém období započaly všechny Komenského úvahy o světě směřovat „*k problému nápravy člověka a lidstva*“ a vyvrcholily v období všenápravném.²⁹ Hlavním problémem těchto nápravných úvah bylo, že náš myslitel do nich chtěl zahrnout člověka jako takového, tzn. jeho myšlení, utváření, činy, poznávání. Společně s jeho vztahem k celku světa, společnosti, Bohu a jeho problémy s výchovou a vzděláním. Bez toho, aby jakoukoli část musel oddělovat.

Z roku 1644 máme v korespondenci dochované první zmínky o plánu *Všeobecné porady*. Staré bylo odstraňováno a připravovala se cesta pro lepší. „*Svět se chystá k celkové obrodě.*“³⁰ Komenský pracoval na rozvržení, aby všechny části uvedl do harmonického paralelismu. *Všeobecná porada* má být návodem pro mírové jednání, které započne novou světovou epochu. Jedinou radu, kterou tu Komenský dává lidem, je universálnost.³¹

²⁷ Srv. Komenský, J. A. *Pansofia*, cit. v., s. 221.

²⁸ Srv. Komenský, J. A. *Cesta Světla*, Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1961, s. 14 – 15.

²⁹ Srv. Schifferová, V. *Ke Komenského pojetí světa. Komenský jako myslitel celku*, cit. v., s. 184.

³⁰ Srv. Patočka, J., *Období všenápravných snah*, in: týž, *Komeniologické studie III.*, cit. v., s. 84.

³¹ Srv. tamtéž, cit. v., s. 116.

Komenský věřil ve všeobecnou přirozenost člověka a lidstva. Ve všenápravném období Komenský z pojetí lidské přirozenosti odvodil ideu „*věcí lidských*“.³² Jsou to: filosofie, tedy moudrost mysli; náboženství, tedy zbožnost srdce a politika, která zajišťuje náš celoživotní klid. Tyto tři složky vytvářejí věci lidské.³³ Věci lidské náleží každému člověku, odlišují nás od ostatních tvorů, „*přibližujeme se jimi k božské vznešenosti a vytvářejí i vznešenou lidskou přirozenost.*“³⁴ Tyto tři nejvyšší lidské činnosti potvrzují, že člověk je obraz Boží.³⁵

Člověk je tvorem nejsložitějším, protože „*má v sobě přirozenost všech ostatních stvořených věcí a z andělského světa má myslícího a nesmrtelného ducha.*“³⁶ Jinak řečeno je přirozenost vlastně všeobecná prozřetelnost boží neboli vliv božské dobroty.³⁷ Vedením své přirozenosti k celkovému poznání se dostaneme ke všem dobrým věcem.³⁸ Od přirozenosti se v našem vědomí nacházejí rysy harmonie veškerenstva a k nim máme také skrz úkony smyslů směřovat.³⁹ Formu a normu všech poznávaných věcí, kterých je mnoho, mají mnoho vztahů a každá v sobě nosí obraz celého světa, získáváme,⁴⁰ když mysl vstupuje do světa a vrozenou silou rozvíjí světlo rozumu, touhu po vědění, poznávání, a tím také i naše smysly.⁴¹ Smysly, rozum a víra pochází z lidské přirozenosti.⁴²

³² Komenský, J. A. *Panegersia*, kap. IV, in: týž, *Obecná porada o nápravě věcí lidských I.*, cit. v., s. 80.

³³ Srv. tamtéž, s. 84.

³⁴ Tamtéž, s. 80.

³⁵ Srv. tamtéž, s. 82.

³⁶ Komenský, J. A. *Pansofia*, kap. VII, cit. v., s. 467.

³⁷ Komenský, J. A. *Didaktika Velká*, Komenium, Brno 1948, s. 49.

³⁸ Srv. tamtéž, s. 50 – 51.

³⁹ Srv. Komenský, J. A. *Pansofia*, kap. VII, cit. v., s. 481.

⁴⁰ Srv. tamtéž, s. 483.

⁴¹ Srv. Komenský, J. A. *Didaktika Velká*, cit. v., s. 62.

⁴² Srv. Komenský, J. A. *Panegersia*, kap. IV, cit. v., s. 82.

2. Komenského metafyzika

2.1. Emanáční schéma

Komenského všeobecná forma, která přechází od celku k částem, ale celkový obraz má stále před sebou, vychází z *theocentrického* zaměření.⁴³ Komenský důraz na celek čerpal z Bible: Bůh stvořil svět v celku a obdaroval člověka rozumem, kterým má člověk k celku směřovat. Ovšem nikoli rozumem *ratio*, tedy přirozeným světlem, nýbrž rozumem fungujícím jako síla, která spojí duši v celek, a která si má zajistit své místo v celku a v něm i zůstat. Pak může postupovat k vyššímu poznání, což znamená k Bohu, protože *bohostředný* rozum znamená ucelený smysl života. Tento smysl pak řadí člověka do celku božího bytí a zároveň uskutečňuje výchovu, která zahajuje reformu všech věcí.⁴⁴

Komenského obecný názor na svět má hluboké náboženské kořeny. Je založen na metafyzice. Nejdůležitější je Komenského „*upravená verze novoplatónského pojetí tzv. emanace neboli stupňovité emanační schéma.*“⁴⁵ Jan Patočka ukázal, jak Komenský obměnil tradiční novoplatónské schéma. Epistrofě „*je u Komenského převratně nově pojata v souvislosti s akcentem na činnost člověka a jeho humanizační kreativitu při vytváření dalších světů na cestě jeho návratu k původní božské jednotě a harmonii. Oborem jeho činnosti člověka je epistrofě - člověk svou aktivitou vytváří další světy a uskutečňuje vlastně návrat ze světového rozptýlení do původní panharmonické jednoty. Ve vševědění, všenápravě a vševýchově takto člověk spolupracuje na díle Božím a stává se aktivním spolutvůrcem světového procesu.*“⁴⁶

V knize *Předchůdce vševědy* Komenský rozdělil celek světa na tři vrstvy: 1. *mundus archetypus*, 2. *mundus ectypus*, 3. *mundus antitypus*. Pansofie se skládá z 8 světů, „*gradů*“: *mundus possibilis*, *mundus archetypus*, *mundus angelicus*, *mundus materialis*, *mundus artificialis*, *mundus moralis*, *mundus spiritualis* a *mundus aeternus*. V tomto stupňovitém emanačním schématu je pro

⁴³ Srv. Patočka, J. *Komenský a otevřená duše*, cit. v., s. 348.

⁴⁴ Srv. tamtéž, s. 339.

⁴⁵ Schifferová, V. *Ke Komenského pojetí světa. Komenský jako myslitel celku*, cit. v., s. 184 – 185.

⁴⁶ Tamtéž, s. 185.

postupnost důležitá paralelnost těchto vrstev, tzv. izomorfismus. Všechny vrstvy mají společné obecné principy stvořené od Boha. Tyto božské ideje jsou „*pozadím paralelnosti všech světových vrstev.*“⁴⁷ Každá věc participuje na božských idejích, proto se neztrácí harmonie světa.

Komenský našel inspiraci k myšlence na uspořádanou, celistvou a všeobecnou soustavu veškerého možného lidského poznání v novoplatónském pojetí světa jako jednotného celku, který se skládá z vrstev, mezi kterými jsou vzájemné souvislosti a zároveň jsou v harmonii.⁴⁸

Emanačním schématem došel Komenský k poznání, že vše souvisí se vším a vše se má v celku i posuzovat.⁴⁹ Je pro něho tedy příznačné celostní chápání světa jednou harmonickou cestou, která sjednotí přírodu, Písmo a svědomí.⁵⁰ Toto celostní chápání se pak vztahuje na celou duši a rozum, který poznáním vytváří jednotu celistvého vědění, kde celek a harmonie slouží jako měřítko všech věcí na světě.⁵¹

2.2. Kategorie harmonie

Všeobecná harmonie veškerenstva vychází z námětu novoplatónské provenience, kterou Komenský přetvořil na metafyzickou systematiku harmonie.

Harmonické vždy bude „*všechno z jednoho, všechno k jednomu*“, proto je celý svět nedělitelná, universální harmonie, i když se skládá z nespočetně mnoha částí, protože Bůh je jen jeden.⁵² Boha i člověka soulad těší, neboť oba jsou také sami sobě harmonií.⁵³

Komenského panharmonie byla základem tvoření i poznávání věcí, srovnával ji s hodinami, jejichž chod není možný bez součinnosti všech součástí.

⁴⁷ Srv. Věra Schifferová, *Ke Komenského pojetí světa. Komenský jako myslitel celku.*, cit. v., s. 185.

⁴⁸ Srv. J. A. Komenský, *Panaugia*, kap. V, cit. v., s. 150.

⁴⁹ Srv. Schifferová, V. *Ke Komenského pojetí světa. Komenský jako myslitel celku*, cit. v., s. 186.

⁵⁰ Srv. Patočka, J. *Komenský a otevřená duše*, cit. v., s. 346.

⁵¹ Srv. tamtéž, s. 347.

⁵² Srv. Komenský, J. A. *Svět materiální*, kap. IX, in: týž, *Obecná porada o nápravě věcí lidských I.*, cit. v., s. 505.

⁵³ Srv. Komenský, J. A. *Didaktika Velká*, cit. v., s. 54.

Ontologická kategorie harmonie má kořen v principu trojitosti. Harmonii Komenský shledal mezi třemi světovými vrstvami – *deus, natura, ars*, které vytváří harmonicky uspořádaný celek.

2.3. Kategorie jednoty

Jak ukázala Věra Schifferová, u Komenského „*harmonická paralelnost strukturální výstavby světa vede k myšlence jednotného světového bytí vyjádřené v kategorii jednoty*.“⁵⁴

Bůh miluje jednotu a nesnáší chaos, stvořil spoustu věcí, ale umístil je do soustavy. Celé lidstvo vyšlo z jednoho kmene a jedné formy; žijeme na jedné zemi, leč krajů je mnoho.⁵⁵ Bůh je dokonalý, jediný, všemohoucí, sjednocený, soustředěný – sílu mu dává jednota.⁵⁶ Je sám pro sebe jednotou i celkem.⁵⁷ Bůh je jeden, a proto je jeden lidský rod.⁵⁸ Komenský upozorňuje, že pokud se člověk odpoutá od jednoty lidství, jeho bytnost se rozpadne.⁵⁹ Takový člověk potom nevyhnutelně směřuje ke své zkáze a následně ke zkáze celého lidstva.⁶⁰

Jedním nazýváme to, co má spojené části tak, že se pohybují jedním směrem spolu s celkem. Příkladem je Slunce se svými paprsky a opakem je mnohost přirovnávaná k plamenům ohňů.⁶¹ Každé jednotlivině je dobře, pokud udržuje jednotu. Z toho plyne, že nejednota působí bolest.⁶²

Bůh stvořil věci v pevné jednotě.⁶³ Obdařil je silou, aby byly spolu, prostupovaly samy sebou a byly v sepětí tří principů – látky, ducha a ohně, ve kterém udržují sebe i celý svět. Je to síla být, jednat a odpočívat. To je naše

⁵⁴ Schifferová, V. *Ke Komenského pojetí světa. Komenský jako myslitel celku*, cit. v., s. 185.

⁵⁵ Srv. Komenský, J. A. *Panaugia*, kap. III, cit. v., s. 244.

⁵⁶ Srv. Komenský, J. A. *Svět pravzorový*, kap. I., in: *týž, Obecná porada o nápravě věcí lidských I.*, cit. v., s. 332.

⁵⁷ Srv. Komenský, J. A. *Svět materiální*, kap. I., cit. v., s. 408.

⁵⁸ Srv. Komenský, J. A. *Svět duchovní*, kap. IV., in: *týž, Obecná porada o nápravě věcí lidských II.*, Svoboda, Praha 1992, s. 300.

⁵⁹ Srv. Komenský, J. A. *Pansofia*, kap. III, cit. v., s. 297.

⁶⁰ Srv. *tamtéž*, kap. I, s. 408.

⁶¹ Srv. Komenský, J. A. *Panegersia*, kap. IX., cit. v., s. 109.

⁶² Srv. *tamtéž*, kap. VIII., s. 104.

⁶³ Srv. Komenský, J. A. *Svět materiální*, kap. X., cit. v., s. 523.

přirozenost,⁶⁴ kterou vyhledáváme dobro, pravdu, jednotu, s nimiž všechny věci propojujeme.⁶⁵ Proto pokud se síla naší přirozenosti nesemkne s celkem věcí a upne se na něco jednotlivého, nedokáže udržet harmonii všech věcí.⁶⁶

Komenský nutně potřebuje jednotnou duši a mysl každého člověka i celého lidstva, aby mohl vzdělávat člověka i celé lidstvo.⁶⁷ S tímto je spojená ontologická idea jednoty, která má u Komenského „*humanizačně – nápravné vyústění: Svět je po hmotné stránce jednotný, proč by tedy nemohl být jednotný i po stránce duchovní?*“⁶⁸

2.4. Kategorie řádu

Řád je pro Komenského duší celku. Je to všeobecná norma správného a pevného uspořádání. Komenský přirovnával řád k řetězu – jeden článek spojuje další článek, pokud se jeden pohne, pohnout se všechny a tím se vytváří souvislost celku.⁶⁹ „*Řád je spořádání všech tam se sbíhajících částí v určitém počtu, míře i řádu, že jedna každá má předepsaný cíl, k tomu cíli jdoucí prostředky a prostředků spolehlivé způsoby: zcela přesný totiž poměr každé části k ostatním, pravou souvislost každé části s příslušnou proti částí a společné zákony ke sdělování a vyrovnávání síly.*“⁷⁰ Díky řádu je svět světem pevným celkem a celé národy dokážeme ovládat pomocí zákonů.⁷¹

Pokud se necháme uvést v pokušení, upozorňoval Komenský, svět bude zmaten a tím zničíme obecné blaho. Napravit to lze jedině řádem,⁷² s jehož pomocí uspořádáváme mnohé věci, duše a veškerenstvo, což zabraňuje rozpadu.⁷³ Jestliže bude pramen řádu pocházet od učitelky přírody, pak se stane všeobecnou normou, která bude vyučovat všemu.⁷⁴

⁶⁴ Srv. tamtéž, kap. II., s. 410.

⁶⁵ Srv. tamtéž, kap. VII., s. 477.

⁶⁶ Srv. Komenský, J. A. *Pampaedia*, kap. IV, in: týž, *Obecná porada o nápravě věcí lidských III.*, Svoboda, Praha 1992, s. 37.

⁶⁷ Srv. tamtéž, kap. III, s. 36.

⁶⁸ Schifferová, V., *Ke Komenského pojetí světa. Komenský jako myslitel celku*, cit. v., s. 186.

⁶⁹ Srv. Komenský, J. A. *Pampaedia*, kap. V., cit. v., s. 48.

⁷⁰ Komenský, J. A. *Didaktika Velká*, cit. v., s. 90 – 91.

⁷¹ Srv. tamtéž, s. 89.

⁷² Srv. tamtéž, s. 31.

⁷³ Srv. tamtéž, s. 88.

⁷⁴ Srv. tamtéž, s. 93.

3. Komenského gnoseologie

Komenský je myslitel celku, což znamená, že to, co není celistvé, je pro něho nedokonalé. Z tohoto důvodu odmítal roztržku filosofie a teologie. Spojování filosofie a teologie, víry a vědění, to je důležité téma jeho gnoseologie.⁷⁵

V roce 1642 se Komenský setkal s Descartesem na zámku Endegeest nedaleko Leidenu. Descartes Komenskému vykládal „*taje své filosofie*“ a Komenský vůči francouzskému filosofu „*hájl přesvědčení, že všechno lidské poznání, jehož se nabývá pouhými smysly a úvahami, jest dokonalé a mezerovité.*“⁷⁶ Svě setkání ukončili přátelsky, Komenský Descarta vybízel, aby vydal základy své filosofie, on zase podobně pobádal Komenského k urychlení jeho prací, mimo jiné tímto výrokem: „*Já za okruh filosofie nevykročím; bude tedy u mne jen část toho, čeho u tebe celek.*“⁷⁷

Komenský do celku zahrnoval náboženství i filosofii, jistotu zjevení i jistotu sebevědomí myslícího Já. Proto nemohl Komenský přijmout Descartův dualismus substance konečná – nekonečná, *res cogitans - res extensa*. Odtržení filosofie od teologie pro Komenského značí opuštění celkovosti a harmonického řádu. Je to projev nežádoucího partikularismu.

Ve spisu *Cesta světla* Komenský vyzýval, aby všechna světelná tělesa, z nichž může vzejít světlo, byla svedena v jedno světlo. Pak bude možný největší plamen světla, který by vyčistil naše smysly, rozum a srdce. Součinností filosofie, politiky a náboženství bude dovršeno smíření s věcmi, lidmi a Bohem.⁷⁸

3.1. Harmonie smyslů, rozumu a víry

Komenský považoval smysly za „*základní prameny poznání.*“⁷⁹ Někteří interpreti zařazovali Komenského mezi sensualisty kvůli jeho názoru, že veškeré

⁷⁵ Srv. Patočka, J., *Descartes a Komenský*, in: *týž, Komeniologické studie III.*, cit. v., s. 361.

⁷⁶ Patočka, J., *O nový pohled na Komenského*, in: *týž, Komeniologické studie I.*, cit. v. s. 12.

⁷⁷ Tamtéž, cit. v., s. 12.

⁷⁸ Srv. Komenský, J. A., *Cesta Světla*, cit. v., s. 75.

⁷⁹ Patočka, J., *Sensus, ratio, fides a synkritická metoda*, in: *týž, Komeniologické studie III.*, cit. v., s. 308.

poznání pochází ze smyslů. Smysly se podle Komenského mají cvičit již od útlého dětství, ale musí se dávat pozor, abychom jim nepředložili něco nepravdivého.⁸⁰ Komenský sice smyslům přisuzoval velký vliv, ale bylo by chybné řadit ho neproblematicky k sensualistům. Rozděloval totiž smysly nejen na vnější a vnitřní, ale také nejvnitřnější. V případě nejvnitřnějších smyslů nejde o smyslovou zkušenost. Dále pak vedle smyslů a rozumu nám Bůh dal také víru.⁸¹ Tato trojice - *sensus, ratio, fides* je nástrojem, sloužícím ke čtení božích knih – *mundus, animus, Scriptura*.⁸² Na základě těchto všeobecných knih spočívá dle Komenského jednotná věda, která člověka dovede k pravé a plné moudrosti, jak vykládá ve svém spisu *Předchůdce vševědy*. Spis kritizoval především Descartes, který odmítal slučování teologie s filosofií.⁸³

3.1.1. Otázka pravdy

Otázka pravdy je důležitým problémem Komenského gnoseologie. Podle Komenského vědět něco podle cizího rozumu neznamena vědět, ale věřit – pravda je ve věcech, nikoli v cizím mínění. Pravdivé poznání je takové, které vychází z vlastního smyslového poznání.⁸⁴ Podle Komenského se pravda věcí ukazuje prostřednictvím smyslů a rozum způsobuje, že vím, co je věc.⁸⁵

Do Komenského pojetí pravdy se promítá i jeho požadavek celkovosti: „*nepoznáváme-li něco v celku, nepoznáváme to bez omylů, protože pravda si přeje být uvedena do stejných souvislostí v pojmech naší mysli, v jakých se nachází ve věcech.*“⁸⁶ Kritérium pravdivého poznání je harmonie smyslů, rozumu a víry. Pokud by se někdo spokojil jen s jedním pramenem, upadá do oblasti omylů. Komenský do těchto tří pramenů poznání vkládá velkou naději. Pokud se nám podaří spojit tyto tři boží svítilny, vznikne jasné světlo.⁸⁷

⁸⁰ Srv. Komenský, J. A., *Velká Didaktika*, cit. v., s. 51.

⁸¹ Srv. Soudilová, V., *Filosofické základy Komenského pedagogiky*, in: týž, Palouš, R., Schifferová V., *Comenius redivivus*, *Studia paedagogica* 6, Praha 1991, cit. v., s. 78.

⁸² Srv. Patočka, J., *Sensus, ratio, fides a synkritická metoda*, cit. v., s. 301.

⁸³ Srv. Patočka, J., *Pansofický obrat*, cit. v. s. 69.

⁸⁴ Srv. Soudilová, V., *Filosofické základy Komenského pedagogiky*, cit. v., s. 80.

⁸⁵ Srv. Komenský, J. A. *Cesta Světla*, cit. v., s. 65.

⁸⁶ Komenský, J. A. *Panaugia*, cit. v., s., 145.

⁸⁷ Srv. tamtéž., s. 143.

3.2. Komenského gnoseologický optimismus

Komenský byl na poli výchovy i v oblasti gnoseologie výrazným optimistou, pokud jde o myšlenky vzdělávání, výchovy a nápravy. Komenský byl přesvědčen o nekonečné a neohraničené schopnosti člověka - obrazu vševědoucího boha - poznávat.⁸⁸

Tento Komenského výrazný optimismus je dán jeho sociálním a reformátorským myšlením, posedlostí a vášní, ale také jeho velikou důvěrou v člověka a jeho schopnosti. Dle Komenského byla lidská přirozenost v prvotním hříchu jen narušena, nebyla úplně zničena.

Podle Komenského je člověk obrazem Boha, protože by „*Bůh neukončil své dílo - viditelný svět, kdyby nevytvořil svůj dokonalý obraz, poznačený rysy své nekonečnosti.*“⁸⁹ Rozumná duše, kterou člověk dostal vdechnutím božího života a díky níž se stal obrazem Božím, se stala měřítkem všech věcí i Boha samého. Všechno co existuje, se vrací ke svému počátku, tak i člověk k Bohu.⁹⁰

3.3. Omnes, omnia, omnino

Jak upozornila Věra Schifferová, „*jeden z nejopakovanějších Komenského postulátů omnes, omnia, omnino, uváděný hlavně v souvislosti s vševýchovou a všénápravou hluboce spočívá nejen v křesťanském universalismu, ale i v celkové povaze Komenského panharmonické metafyziky, tj. v myšlení o nejhlubší podstatě světa.*“⁹¹

Komenského universální výchova je založena na zásadě „*docere omnes homines circa omnia et omnino, tedy učit všechny lidi o všech věcech a všestranně.*“⁹² Tuto zásadu lze chápat i tak, že všichni lidé bez rozdílu budou napájeni pravou moudrostí, což umožní vše rozumně poznávat a jít cestou k všeobecné harmonii.⁹³ Člověk musí být v člověka vychován, proto žádný

⁸⁸ Srv. Komenský, J. A. *Velká Didaktika*, cit. v., s. 49.

⁸⁹ Srv. Komenský, J. A. *Pansofia*, kap. VII, cit. v., s. 466.

⁹⁰ Srv. Komenský, J. A. *Cesta Světa*, cit. v., s. 23.

⁹¹ Schifferová, V. *Ke Komenského pojetí světa. Komenský jako myslitel celku*, cit. v., s. 186.

⁹² Srv. Patočka, J. *Dvoji filosofování mladého Komenského*, cit. v., s. 38.

⁹³ Srv. Komenský, J. A. *Didaktika Velká*, cit. v., s. 76.

člověk nesmí být bez vzdělání. Vzdělávat se musí rozum, ale také srdce, city a vůle.

Jan Patočka Komenského universalismus uvedl do souvislosti s principem demokratičnosti. *„Tento universalismus zakládá onu zásadní demokratičnost Komenského soustavy, která nezná rozdílů stavu, rodu, pohlaví nebo rasy a vidí v každém jednotlivci především tuto universálně lidskou vložku k celkovosti a universalnosti, která má být rozvinuta, aby se svět stal rozumným, spořádaným a harmonickým.“*⁹⁴

Jak jednotlivcům, tak i všem ostatním náleží možnost dosáhnout stejného vzdělání, mravnosti a zbožnosti.⁹⁵ Všichni lidé by tedy měli být dovedeni ke stejnému poznání moudrosti, mravů a svatosti.⁹⁶ Musí se tedy nastavit *„všeobecné prameny světla, jež budou postačovat ke všemu, pro všechny a po všech stránkách. Svítilny, které budou svítit všem lidem bez rozdílu.“*⁹⁷ Tato Komenského souhrnnost, celistvost a všeobecnost bude nápravným prostředkem současného, rozkouskovaného, disharmonického vzdělání všem lidem.⁹⁸

3.4. Partikularismus

Věra Schifferová ve stati o Komenském jako mysliteli celku upozornila na to, že Komenský opětovně vyzýval, abychom stále hleděli na celek věcí. *„Vášnivě polemizoval proti partikularismu všeho druhu, proti kouskovitosti na úrovni ontologie, gnoseologie, etiky a pedagogiky.“*⁹⁹ Podle Komenského jakákoli parciálnost směřuje pouze ke špatnostem, omylům a zániku celku.¹⁰⁰

Lidé zapomínají na důvěru vloženou Bohu, jenž nemůže chybovat a jeho myšlenky vedou k celku a jednotě. Místo toho jdou slepě za skupinami mylných,

⁹⁴ Patočka, J. *Náčrt Komenského díla ve světle nových objevů*, in: *týž, Komeniologické studie I.*, cit. v., s. 101.

⁹⁵ Srv. Komenský, J. A. *Didaktika Velká*, cit. v., s. 73.

⁹⁶ Srv. *tamtéž*, s. 87.

⁹⁷ Schifferová, V. *Ke Komenského pojetí světa. Komenský jako myslitel celku*, cit. v., s. 184.

⁹⁸ Srv. Patočka, J. *Náčrt Komenského díla ve světle nových objevů*, cit. v., s. 101.

⁹⁹ Schifferová, V. *Ke Komenského pojetí světa. Komenský jako myslitel celku*, cit. v., s. 186.

¹⁰⁰ Srv. *tamtéž*, s. 187.

neuspořádaných domněnek a názorů, což vede k rozkouskovaným myšlenkám a nevědomosti. Komenský proto chtěl všechny navrátit na cestu k jednotě boží.¹⁰¹

Byl přesvědčen, že pokud naše bytí nebude souladné s lidstvem, se všemi věcmi a s Bohem v harmonickém celku, nevyhnutelně se naše bytnost stane uvolněnou, kouskovitou a nejednotnou. Nebude na svém místě a bude směřovat k zániku.¹⁰² Proto každý, kdo odbočí od Boha, odbočí z cesty k lidskosti a zbloudí.¹⁰³ Náš myslitel smutně dodává, že jsme si tímto chováním hloupě zničili ideu všeobecné výchovu a vzdělání.¹⁰⁴ Nevzdělání směřuje k nepravdivému lidství, vznikají konflikty, disharmonie a války. Člověk se v důsledku toho přiklání k jednotlivému a zapomíná, že jen s celkem utvoří smysluplný svět.¹⁰⁵ Výsledkem je neucelená, disharmonická, ve své bytnosti pokažená lidská společnost, chovající se jako houf násilníků a barbarů,¹⁰⁶ nesoucí si násilné dojmy a mylné názory, putující ke zkáze lidstva a světa.¹⁰⁷

Komenský radí, že zmatenosti a omylům se nejlépe předejde tím, když věci budou sjednoceny do pevného řádu. Je třeba se přitom řídit několika pravidly. Pokud chceme, aby se pluralita rozpadla nebo byla bez užitku, musíme ji dovést k jednotě. Prvky, které brání jednotě, je třeba odstranit a stejnorodé prvky je nutné od sebe rozlišovat.¹⁰⁸ Všenáprava se uskuteční, až člověk i všichni lidé naleznou společnou cestu k lidskosti, k celku, tedy k pansofické výchově.¹⁰⁹ Toho docílíme systémem Komenského výchovy, který má za úkol učinit člověka lidským.¹¹⁰

¹⁰¹ Srv. Komenský, J. A. *Panorthosia*, kap. III., in: týž, *Obecná porada o nápravě věcí lidských III.*, cit. v., s. 285.

¹⁰² Srv. tamtéž, kap. I, s. 260 – 261.

¹⁰³ Srv. Komenský, J. A. *Svět duchovní*, kap. V., cit. v., s. 322.

¹⁰⁴ Srv. tamtéž, kap. II., s. 282.

¹⁰⁵ Srv. Patočka, J. *JAK a dnešní člověk*, cit. v., s. 355.

¹⁰⁶ Srv. Komenský, J. A. *Panorthosia*, kap. III., cit. v., s. 285.

¹⁰⁷ Srv. Komenský, J. A. *Svět mravní*, in: týž, *Obecná porada o nápravě věcí lidských II.*, kap. X., cit. v., s. 250.

¹⁰⁸ Srv. Komenský, J. A. *Svět lidské dovednosti*, kap. VIII., in: týž, *Obecná porada o nápravě věcí lidských II.*, cit. v., s. 150.

¹⁰⁹ Srv. Patočka, J. *Jan Amos Komenský a dnešní člověk*, cit. v., s. 358.

¹¹⁰ Srv. tamtéž, s. 356.

4. Pansofia

Jedním z hlavních rysů Komenského pansofie bylo hledisko celku a metoda celkovosti. „Komenský požadoval, aby byla jediná a celistvá a aby se stala jednou knihou knih, učíc všemu. Pansofie má zušlechtovat duši všestranně a celou, aby navykala lidi stávat se moudrymi, to znamená těmi, kdo všude dávají přednost celku před částí.“¹¹¹ Cílem pansofie bylo, aby každý dychtil po zkoumání věcí a znal výjimečnost své moudrosti, kterou je třeba zušlechtovat.¹¹² Musíme tedy dospět k nejvyššímu řádu, vyzýval Komenský, jelikož láska k moudrosti – *safia* - už nepostačí a jedině dovršením posledního věku světa se objeví pravá moudrost, tedy *pansofie*.¹¹³

Úkolem všeobecně vzdělaného člověka neboli *pansofa* je, že cokoli myslí a poznává, provádí v souvislém schématu, ve kterém je vše jednotné, obecné, logické a systematicky srovnané podle toho, jak nutně jsou části spjaté s podstatou části. Je nutno všechny tyto spojitosti uchovávat ve vzájemnosti tak, aby umožňovaly jediným principem spustit vše najednou.¹¹⁴

Komenský věděl, že bude potřeba reformovat lidský rozum, aby mohl být „*pansofický člověk universální, kosmický, mírový a irénický*.“ Zní to možná jako neuskutečnitelná idea, ale copak není možný celkový pohled, který věci nevyčerpává, ale dává jim smysl?¹¹⁵

Všeobecně shrnutá vševědná metoda by vedla k odkrytí způsobu vývoje celého člověka a lidstva současně, a tím by ukázala, čím může tento ucelený vývoj světu přispět. Z pohledu světového i lidského představuje Komenský tedy dosud neobjevené pojetí dějin.¹¹⁶

¹¹¹ Schifferová, V. *Ke Komenského pojetí světa. Komenský jako myslitel celku*, cit. v., s. 186 – 187.

¹¹² Srv. Komenský, J. A. *Pampaedia*, kap. XII., cit. v., s. 117.

¹¹³ Srv. Komenský, J. A. *Panorthosia*, kap. X., cit. v., s. 329.

¹¹⁴ Srv. Komenský, J. A. *Závěrečná část pansofie*, in: *týž, Obecná porada o nápravě věcí lidských II.*, cit. v., s. 478.

¹¹⁵ Srv. Patočka, J. *Jan Amos Komenský a dnešní člověk*, cit. v., s. 358.

¹¹⁶ Srv. Čapková, *Úvod.*, in: *týž, Obecná porada o nápravě věcí lidských I.*, cit. v., s. 40.

4.1. Celkovost a problém metody

Komenský důkladně promýšlel problém metody. Především metody doporučuje pro učení – musíme věc prozkoumat nejen jako celek, ale i ve všech jejích částech. Posléze si o věci vytvoříme vlastní názor a naskytne se nám možnost věc pochopit.¹¹⁷ Komenský upozorňuje, že každá část věci si musí zachovat celek, aby celku prospívala. Za důležité metody, které pracují s celkem i s jeho částmi a následně vedou k poznání,¹¹⁸ Komenský považoval:

1. Analytickou metodu, v níž se rozebírá celek k jeho prvotní části, kde nalezneme pravé poznání. Čeho je totiž mnoho a není rozděleno, způsobuje matení smyslů. Věci se tedy analyzují – rozlišením jednoho celku od jiného, rozdělením celku na části, rozčleněním na druhy.
2. Syntetickou metodu, ta má za úkol sestavit části znovu v celek. Zkoumání částic nemá žádný smysl, pokud nemají nějaké schéma, jediné pak vidíme jejich smysl.¹¹⁹
3. Synkrizi, která porovnává části s částmi a celky s celky. Umožní věci poznat jednotlivě, ale zároveň i skupinově skrz jejich společné vztahy. Věci tedy poznává důsledněji a „*nekonečně je rozmnožuje*“.¹²⁰ Komenský tuto metodu použil v úvodu *Didaktiky*. Uvádí tu, že všechny pevné základy získal z přesného roztřídění hloubek přírody.¹²¹ Pro Komenského je synkretická metoda metodou universální.
4. Konglobaci, což je mnohost převedená v jednotu. Zakládá na společné harmonii a prospěšnosti. Vzájemná prospěšnost značí, že si věci slouží sobě navzájem a pak prospívají i celku. Jestliže spolu sloučíme různé věci, mohou spolu být prospěšnější. Příkladem je vjem, který když spojíme s dalším vjemem, dojdeme k pochopení.¹²² Nechceme-li se tedy při poznávání uvést do klamů a zmatků, je podle Komenského nutné u věci

¹¹⁷ Srv. Komenský, J. A. *Svět lidské dovednosti*, kap. VII, cit. v., s. 63.

¹¹⁸ Srv. Komenský, J. A. *Panorthosia*, kap. XX., cit. v., s. 372.

¹¹⁹ Srv. Komenský, J. A. *Pampaedia*, kap. VII., cit. v., s. 62.

¹²⁰ Tamtéž, s. 63.

¹²¹ Srv. Komenský, J. A. *Didaktika Velká*, cit. v., s. 11.

¹²² Srv. Komenský, J. A. *Svět možný*, kap. IX, in: týž, *Obecná porada o nápravě věcí lidských I.*, cit. v., s. 290.

sledovat jejich členění, uspořádání, vzájemnosti, paralelismus, stupňování a nakonec vše uvést do jednotného souhrnu.¹²³

Komenský upozorňoval, že při sestavování celku se musí dbát na to, aby nic nechybělo. S každou částí je nutno nakládat tak, aby co nejvíce sloužila k zachování celku. Všechny části také musí mít svou systematickosti, kterou spojuje nějaké pouto, jež zajistí, aby věci fungovaly pospolu.¹²⁴

Stejně tak při zkoumání věcí, popisování věcí slovy a napodobování věcí skutkem si musíme zvykat na to, abychom toto činili veskrze a celkově. Jinak budou naše poznatky o věcech pomatené, a tím naše myšlenky uvedeme do nepravdy. To lze napravit, jestliže budeme sjednocovat a systematizovat věci, řeč a myšlenky. Naše mysl touží po celku věcí. Celou mysl tedy musíme vyplnit universálně přesnou naukou. Neucelené vědění by jinak způsobilo, že se lidem nenaskytne možnost shledat se s velkou částí věcí.¹²⁵

¹²³ Srv. Komenský, J. A. *Svět lidské dovednosti*, kap. VII, cit. v., s. 62.

¹²⁴ Srv. tamtéž, s. 150.

¹²⁵ Srv. Komenský, J. A. *Pampaedia*, kap. VII., cit. v., s. 73.

5. Komenského vševýchova

V Komenského *Velké Didaktice* je představeno jeho jednotné a systematicky pojaté schéma výchovy, které směřuje k ucelenému a universálnímu vzdělání určenému všem lidem, v jednotně uspořádaných školách.¹²⁶ Omyly, které nám neumožňují pravé poznání našeho života, mají podle Komenského, počátek již v neúplné rané výchově. Proto je nutné začít s důkladnou a všeobecnou výchovou již od útlého mládí, jelikož zde se buduje základ našich vědomostí, činností a konání,¹²⁷ což je podstatou „*hlavní ochrany lidského pokolení.*“¹²⁸

Hlavním prostředkem universální nápravy byla pro Komenského vševýchova. Jan Patočka upozorňoval, že i dnes je třeba nové duchovní změny, která bude směřovat k universálnosti. Patočka za její vzor a předlohu považoval Komenského *Pampaedii*, podle níž má výchova „*člověka učinit bytostí celku, universálním tvorem, který je schopen zúčastnit se díla dotvoření světa a který vnitřním obratem, oproštěním od partikularismu labyrintní situace a od sobeckého ulpění na sobě jako věci znovu nalezne svou ztracenou lidskost.*“¹²⁹ Komenského *Pampaedia* má za úkol obléci celé lidstvo do šatů všeobecné moudrosti.¹³⁰

Komenský ve své nápravné koncepci upozorňoval, že výchova všech je nutná a potřebná pro celé veškerenstvo. Pokud je totiž výchova zanedbána, dochází ke zkáze jednotlivce, rodin, celé společnosti a může směřovat k zániku celého světa.¹³¹ Vychovatelská nauka u Komenského znamená zracionalizování celého lidského života. Vzdělávat všechny dohromady ve všem a všestranně, ne jen některé, je jedinou možností pro odpoutání se od nevědomosti. Jestliže budou společnost tvořit i nevzdělání, pochopitelně ke všeobecně vzdělanému lidstvu

¹²⁶ Srv. Komenský, J. A. *Didaktika Velká*, cit. v., s. 12 – 13.

¹²⁷ Srv. Komenský, *Pampaedia*, kap. X., cit. v., s. 93.

¹²⁸ Tamtéž, kap. IX., s. 81.

¹²⁹ Schifferová, V. *Ke Komenského pojetí světa. Komenský jako myslitel celku*, cit. v., s. 188.

¹³⁰ Srv. Komenský, J. A. *Pampaedia*, kap. I., cit. v., s. 15.

¹³¹ Srv. tamtéž, kap. IX., s. 92.

nedojdeme, protože celek není celkem, pokud nemá některou část.¹³² Musíme zajistit, aby možnost všeobecného vzdělání měli všichni.¹³³ Radim Palouš v této souvislosti hovoří o vzdělávání k autenticitě, které zajistí uchování kultury, přetvoření tradic a především jedinečnost národů.¹³⁴ Aby se tedy mohli vyučovat všichni, ve všem a všestranně po celém světě, je nutné založit universální školy.¹³⁵

5.1. Universální škola

Jan Patočka ve stati *Dvojitý filosofování mladého Komenského* píše: „*tím, že Komenský z obrazu činí skutečnost, ze symbolu praxi, že z poznání podstaty vyvozuje myšlenku, jak velkoryse organizovat cestu za smyslem života nejen jednotlivce, nýbrž celého lidstva, evangelizuje svou předlohu a reformuje. Ze symbolu světa jako školy vychází, aby vytvořil novou skutečnou školu, universální vzdělání, školský systém moderní doby.*“¹³⁶

Cílem Komenského všenápravy je vysvobodit lidstvo ze tmy nevědomosti. Základem úspěšného vysvobození a záchrany lidstva je zřízení dokonale spořádané všeobecné školy. Úkolem lidí bude naslouchat Bohu a učitelům, aby poznali boží vůli a podstatu života.¹³⁷ Universální vzdělání všech ve všech věcech pak pomůže k vedení správného a prospěšného života.¹³⁸

Nejdůležitější je vzdělávat mladé lidi ještě předtím, než se do jejich vědomí dostanou chyby a nepravdy. Mysl mládeže se musí „*vyplnit kázní, moudrostí a rozumným uvažováním*“ ve všeobecných školách, které jsou základem nápravy světa.¹³⁹

Obrazem božím jsou všichni lidé bez výjimky, proto i vzdělávání musí být umožněno všem. Pomocí universálního vzdělávání, jehož šířitelé budou vzdělání

¹³² Srv. tamtéž, kap. II., s. 19.

¹³³ Srv. tamtéž, s. 21.

¹³⁴ Srv. Palouš, R., *Totalismus a holismus*, Universita Karlova, Karolinum Praha 1996, cit. v., s. 58.

¹³⁵ Srv. Komenský, J. A., *Pampaedia*, kap. V., s. 43.

¹³⁶ Patočka, J. *Dvojitý filosofování mladého Komenského*, cit. v., s. 40.

¹³⁷ Srv. Komenský, J. A. *Cesta světla*, cit. v., s. 110.

¹³⁸ Srv. Komenský, J. A. *Didaktika Velká*, cit. v., s. 71.

¹³⁹ Komenský, J. A. *Cesta světla*, cit. v., s. 109.

učitelé, je možné odstranit chybné lidské myšlení, jednání a činy.¹⁴⁰ Bude opětovně nalezena svoboda vůle, s jejíž pomocí budou lidé volit dobro a vyhýbat se zlu. Tak poznáme pravdu a dobro, s nimiž budeme pojít všechno naše konání.¹⁴¹

Při všeobecné výuce žáků Komenský doporučuje užívat metod postupnosti.¹⁴² Při poznávání neznámé věci nás vyučující zprvu seznámí s věcí samotnou. Následně věc rozloží na části, z nichž poznáme její podstatu, účel a vlastnosti. Posléze bude vyžadovat, abychom za pomoci verbální či neverbální komunikace věc přirovnali k něčemu nám již známému. Po pochopení všech jednotlivých částí, pochopíme věc celou, včetně její vzájemnosti a potřebnosti. Stane-li se tak, „*snese se nad námi hustý déšť správných myšlenek.*“¹⁴³ Dodržení toho postupu je nutné, jestliže by byl uskutečněn v opačném pořadí, naše poznávání by bylo roztříštěné, zmatené a neuspořádané.¹⁴⁴

Podle Komenského didaktické metody můžeme v poznávání stoupat vzhůru nebo sestupovat dolů. „*První případ je ten, když rozkládáme věci v jejich druhy až po jednotlivosti, tedy celek na části větší, ty na části menší až dojdeme k jejich atomům. V druhém případě skládáme jednotlivosti v druhy, ty v rody, až dojdeme k té největší části, kterou je celek.*“¹⁴⁵

Komenský byl přesvědčen, že díky metodám odpovídajícím zákonům věčnosti s použitím analýzy, syntézy a synkrize bude chápání soustavné, ucelené a uspořádané. Týkat se bude jak celého světa, tak i každé jednotlivé věci, takže všichni všechno snadněji a jasněji pochopíme. Nedostatek nějakého postupu totiž zavíní, že se člověk dozví kousek od jednoho vědění, kousek od druhého, ale vcelku vůbec nic. Navíc hrozí, že si odnese jen mylné domněnky.¹⁴⁶

Komenský chtěl vytvořit soustavu všeho možného lidského chápání na základě metodického poznávání soustav věcí, a to v jejich vzájemné souvislosti.

¹⁴⁰ Srv. Komenský, J. A. *Didaktika Velká*, cit. v., s. 69.

¹⁴¹ Srv. Komenský, J. A. *Pampaedia*, kap. VII., cit. v., s. 59.

¹⁴² Srv. Komenský, J. A. *Svět lidské dovednosti*, kap. VII., cit. v., s. 61.

¹⁴³ Srv. tamtéž, s. 98.

¹⁴⁴ Srv. tamtéž, s. 76.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 68.

¹⁴⁶ Srv. tamtéž, s. 96.

Byl přesvědčen, že nemůže vzejít nic jiného, než harmonicky systematický pramen poznání osvětlený všemi světly vědění, a že všechno ztracené, hledající a zmatené se k této věčné spáse navrátí.¹⁴⁷

5.2. Universální knihy

Komenský v duchu svého universalismu požadoval, aby byly napsány universální knihy, které by pomáhaly k dosažení universálního vzdělání. Takovéto knihy musejí být jednotným, vševědoucím, souvislým, dokonale sestaveným souhrnem možného vědění, obsahujícím „úplnost, řád a pravdu.“¹⁴⁸ Vystoupilo by z nich všeobecné světlo rozumu, které by umožnilo posuzovat věci samotné, a to odkrytím vzájemných forem a podstat věcí.¹⁴⁹

Touto universální knihou je Komenského *Pansofie*. Její výjimečnost je dána naprosto přímým postupem, harmonickým souladem pravdy a řádu, předložením věčně platných pravidel o všech věcech. Její jedinečnost završuje její nejvyšší celistvost. Vševědoucí poznání, které z ní vychází je určeno spíše moudrým než učeným.¹⁵⁰

V knize *Panhistorie* chtěl Komenský popsat pohyby, směry a chody věcí s doplněnými příklady a závěry. Chtěl, aby byla souhrnem všech pravidelností, podmínek a zákonů obsažených v přírodě a dějinách.¹⁵¹

To, co je v *Pansofii* a *Panhistorii* uváděno jako konečně platné, fungující, konající a podmiňující, by doplňovala o možné výjimky kniha *Pandogmatie*. Nejvíce by v ní tedy prostupovala pravda, obsahovala by výklady textů, názorů, myšlenek a uváděla by je čistě bez omylů.¹⁵²

Knihou zahrnující vše, co Bůh touží, abychom znali všichni na věky, a která je podle Komenského pramenem duchovního světa, je Písmo. Komenský vyžadoval, aby se neustále porovnávaly všechny části Písma. Tím se dospěje k

¹⁴⁷ Srv. Komenský, J. A. *Porada o sepsání knihy Pansofia*, in: týž, *Obecná porada o nápravě věcí lidských I.*, cit. v., s. 249.

¹⁴⁸ Komenský, J. A. *Cesta světla*, cit. v., s. 100.

¹⁴⁹ Srv. tamtéž, s. 100.

¹⁵⁰ Srv. tamtéž, s. 102.

¹⁵¹ Srv. tamtéž, s. 103 – 104.

¹⁵² Srv. tamtéž, s. 106.

celkovému pochopení Písma a nebude hrozit, že bychom se v něm ztratili. Pak i Písmo samotné vyloží sebe samo.¹⁵³ Tímto poznáním vystoupí z Písma záře a učiní nás obrazem Božím.¹⁵⁴

Všechny části Písma mohou svou rozsáhlostí působit nekonečně, ovšem každá má své hranice, tedy své vlastní složení. Obsahuje nespočetně mnoho zákoutí, která je potřeba nejdříve odkrýt. Celé Písmo lze rozložit na všechny části, dojít k jeho samotné podstatě a tak vše „shromáždit do jedné pokladnice lidské vševědoucnosti.“¹⁵⁵

Kniha, která obsahuje životní moudrost a je určena každému člověku, společnosti i celému lidstvu,¹⁵⁶ se nazývá *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Je psána velice rozumně, srozumitelně a uspořádaně, aby nebyla pro nikoho zmatená, složitá a směřovala k pochopení všech, včetně dětí a lidí bez vzdělání.¹⁵⁷ „Celou Poradou proniká myšlenka pansofie, což znamená univerzalisticky zahrnout z panharmonicky založeného světa, stvořeného Bohem, všechno (pan), a z toho vybrat to, co je podstatné pro moudrý život (sophia) a co tvoří celek.“¹⁵⁸

Podle Radima Palouše byl Komenský k sepsání *Obecné porady* veden tímto důvodem: „Lidský pobyt na světě znamená užití vlastní svobody a vlastní autenticity k odpovědnosti vůči dramatu s názvem „svět“. Komenský tuto odpovědnost artikuloval ve své době jako potřebnost všeobecné porady o nápravě věcí lidských. Protože je člověk správcem, je to i odpovědnost nejen za *res humanae*, nýbrž za přírodu, za celou naši pozemskou vlast.“¹⁵⁹

¹⁵³ Srv. Komenský, J. A. *Svět duchovní*, kap. I., cit. v., s. 276.

¹⁵⁴ Srv. tamtéž, kap. VII., s. 277.

¹⁵⁵ Komenský, J. A. *Porada o sepsání knihy Pansofie*, cit. v., s. 248.

¹⁵⁶ Srv. Čapková, D. *Úvod*, cit. v., s. 11.

¹⁵⁷ Srv. Komenský, J. A. *I. předmluva Pansofie*, in: týž, *Obecná porada o nápravě věcí lidských I.*, Svoboda, Praha 1992, s. 235.

¹⁵⁸ Čapková, D. *Úvod*, cit. v., s. 26.

¹⁵⁹ Palouš, R., *Totalismus a holismus*, cit. v., s. 131.

Komenský doufal, že pomocí universálních knih, by do celého lidstva věčně vstoupilo jasné, universální vědění. Svět by se vyplnil světlem moudrosti, které by přibývalo a jasněji zářilo.¹⁶⁰

5.3. Universální jazyk

Podle Komenského Bůh původně obdařil obyvatele Země jedním jazykem jakožto jejich vzájemným poutem. Neexistovaly nějaké hranice oddělující státy, nebyly ani spory ani války. Panoval věčný pokoj, harmonie, blaženost, a to po dobu dvou tisíc let. Časem mezi lidmi nastaly rozbroje, neshody o majetek, lidé vedli války o svá území, jediné pouto bylo rozpojeno a s ním celé lidstvo.¹⁶¹ Odvrátili se od jednotnosti a kráčeli po cestě vedoucí ke zkáze a následnému možnému zániku.

Komenský litoval, že lidé již nemají jeden společný jazyk, jenž by spojoval celé lidstvo.¹⁶² Jazyků vzniklo mnoho a všechny obsahují něco nesouvislého. Například deklinace a konjugace, které vzešly bez vzájemné souvislosti a potřeby, se vyznačují velkým množstvím rozdílností. Každý jazyk i s mnohými odlišnostmi patří určitému národu, který je zvyklý ho užívat. Je těžké dosáhnout toho, aby se všechny jazyky opět sloučily v jeden jediný, protože žádný národ nechce ztratit ten svůj.¹⁶³

Komenský začal přemýšlet, jak lze sloučit různě rozptýlené jazyky, aby lidem byla umožněna vzájemná komunikace prostřednictvím jednoho všeobecného jazyka, srozumitelného pro celé lidstvo.¹⁶⁴ Byl plně přesvědčen, že nový jazyk určený všem, lze vytvořit. „*Každý jazyk má své kvítky*“, ¹⁶⁵ ty všechny posbíráme a uvedeme v jednotu.

¹⁶⁰ Srv. Komenský, J. A. *Cesta světla*, cit. v., s. 108.

¹⁶¹ Srv. Komenský, J. A. *Panglottia*, kap. I., in: *týž, Obecná porada o nápravě věcí lidských III.*, cit. v., s. 177.

¹⁶² Srv. Komenský, J. A. *Panegersia*, kap. V., cit. v., s. 87.

¹⁶³ Srv. Komenský, J. A. *Panglottia*, kap. VII., cit. v., s. 195.

¹⁶⁴ Srv. Komenský, J. A. *Panegersia*, kap. XIV., cit. v., s. 204.

¹⁶⁵ Komenský, J. A. *Panglottia*, kap. VII., cit. v., s. 195.

Přispěje k tomu pansofický jazyk vzdělaných, který by mohl fungovat jako prostředník mezi ostatními jazyky. Komenský se k tomu pokusil využít latinu, ale brzy pochopil, že je svými konjugacemi a deklinacemi příliš složitá a pro všeobecné využití nevhodná.¹⁶⁶

Jeden společný jazyk, zcela universální a souladný, by se stal vševědou. To jest pansofií vysvětlenou slovy, ve které věci, pojmy a slova jsou spojeny srovnatelnými pravidly.¹⁶⁷

5.4. Universálně vzdělaný člověk

Člověk by měl být „*člověkem celým*“, chtějícím poznávat celé soustavy věcí, ne být jen částí člověka.¹⁶⁸ Musí proto toužit po vševědné nauce, která přináší světlo moudrosti, odhalující prameny všech věcí a umožňující vše poznávat.¹⁶⁹ Podle Komenského je proto nutné již v dětství zasít semeno universálního vzdělání, které pak postupně vzklíčí. Tak začíná naše poznávání věcí, které pak důkladným zaléváním roste, až nakonec vykvete.¹⁷⁰ Květ to je pravé, všeobecné a celkové vědění.

Skrze všeobecnost se dostane k celému lidstvu světlo, a posléze mu osvětlí nejvyšší dobro, jednotu a pravdu samotného Boha.¹⁷¹

Ke všeobecnému poznávání lidem slouží „*celý svět, celý prostor myslí, celá kniha Písem. Z toho sestavená trojjediná soustava pansofická, v níž je všechno ukazováno harmonicky (v plné souběžnosti smyslů, rozumu a víry) a září svým světlem.*“¹⁷²

Všichni lidé se musí stát universálně chápajícími, aby dospěli k úspěšnému završení celé nápravy. I jediný nevzdělaný a nevyrovnaný člověk, žijící v bludech a mylných představách, by šířil zkázu dál, protože by neuměl

¹⁶⁶ Srv. tamtéž, kap. VI., s. 193.

¹⁶⁷ Srv. Komenský, J. A. *Závěrečná část Pansofie*, cit. v., s. 485.

¹⁶⁸ Srv. Komenský, J. A., *Pampaedia*, kap. X., s. 106.

¹⁶⁹ Srv. Komenský, J. A. *Cesta světla*, cit. v., s. 126.

¹⁷⁰ Srv. Komenský, J. A. *Pampaedia*, kap. IX., cit. v., s. 79.

¹⁷¹ Srv. tamtéž, s. 128.

¹⁷² Komenský, J. A. *Pampaedia*, kap. XII., cit. v., s. 114.

rozeznat pravdu od klamu. Nedokázal by završit svou lidskou podstatu, tedy ani být součástí lidství.¹⁷³

Podle Jana Patočky se Komenský důkladně zamýšlel nad problémem, „*jak člověka učinit opravdu lidským.*“ Klíčem mu tedy byla „*výchova člověka k otevřenosti k celku veškerenstva a k odpovědnosti za tento celek, to znamená i ho zároveň chránit před duchovním zmrzačením a zakrsnutím.*“¹⁷⁴ Jan Patočka tuto Komenského vševýchovu nazval „*pedagogika obratu*“. Jejím úkolem je odvrátit člověka od jeho egocentrismu a učinit jej bytostí celku; bytostí otevřenou celku světa.“¹⁷⁵

¹⁷³ Srv. tamtéž, kap. I., s. 15.

¹⁷⁴ Schifferová, V. *Ke Komenského pojetí světa. Komenský jako myslitel celku*, cit. v., s. 188.

¹⁷⁵ Patočka, J. *Filosofické základy Komenského pedagogiky*, in: *týž, Komeniologické studie I.*, cit. v., s. 217-218.

6. Komenského všeobecná náprava

Komenský navrhl zahájit léčení lidstva zbavením se kouskovitosti a navrácením se ke své podstatě.¹⁷⁶ Jan Patočka vysoce oceňoval myšlenku kosmické výchovy, jejímž úkolem je uskutečnit návrat (*epistrofé*) člověka, lidstva a světa k božskému počátku.

Podle Komenského je prostředkem k odstranění temnot boží světlo.¹⁷⁷ Tato záře všechny obory, přestože byly užitečné samostatně, sloučí do jednoho, celistvého díla.¹⁷⁸ Pomocí tohoto sjednocení se dospěje k nejvyšším řádům poznání, tedy k pansofii.¹⁷⁹ S pomocí *Pansofie* pak budou odstraněny temnoty z veškerenstva, *Pampaedií* temnoty z myslí a temnoty z řeči *Panglottií*.¹⁸⁰

Nejjistější prevencí před všemi „*bludy mysli a chybami bude, nevěřit v nic leč ve společnou pravdu, nežádat si nic leč společné dobro, nepokoušet se o nic leč o to, co je společně možné a slušné.*“ Jelikož v jednotě, klidu a dokonalosti jsou Bohem dány prameny, směřující k obrazu nejvyšší pravdy.¹⁸¹ To vše chtěl Komenský završit všeobecnou výchovou a vzděláním lidstva, které by odstranily nevědomost, a všichni lidé bez rozdílu by se stali učenými ve všem a veskrze.¹⁸²

6.1. Všenáprava věcí lidských

Komenský upozorňoval, že s nápravou má začít každý sám u sebe: odvolával se na výrok Senekův: „*Jeden pečuje o jednoho, druhý o jiného, ale o sebe samotného nikdo.*“¹⁸³

Komenský vyzýval k celkovému napravení všech, všeho, všestranně, a to s velkou pečlivostí, jelikož částečné nápravné snahy nebyly účinné.¹⁸⁴ Požadoval universálně napravit všechno. Napravovat budou všichni a samotné napravení

¹⁷⁶ Srv. Komenský, J. A. *Pampaedia*, kap. IV., cit. v., s. 38.

¹⁷⁷ Srv. Komenský, J. A. *Panaugia*, kap. I., cit. v., s. 141.

¹⁷⁸ Srv. Komenský, J. A. *Panorthosia*, cit. v., s. 255.

¹⁷⁹ Srv. tamtéž, kap. X., s. 329.

¹⁸⁰ Srv. tamtéž, s. 255.

¹⁸¹ Komenský, J. A. *Panorthosia*, kap. X., cit. v., s. 321.

¹⁸² Srv. Komenský, J. A. *Pampaedia*, kap. I., cit. v., s. 15.

¹⁸³ Komenský, J. A. *Panorthosia*, kap. XVIII., cit. v., s. 360.

¹⁸⁴ Srv. Čapková, D. *Úvod*, cit. v., s. 27.

bude obecné, snadné a nenásilné. Pak napravíme všechny statky, nás všechny se všemi stavy, věky, národy a všemi metodami. Cílem je znovuobnovení harmonie s věcmi, lidmi a Bohem, tzn., že napravena musí být vzdělanost, politika, náboženství. Všestranně znamená nejpravdivěji, pronikavě a důsledně.¹⁸⁵ Napravit musíme všechny části celku, aby byl celek opět jednotný.¹⁸⁶

Komenský žádal, aby se dokonalou nápravou navrátila celá lidská společnost k Bohu, řádu, jednotě, dobru a pravdě. Každý začne napravovat u sebe, potom se k jednotě navrátí rodiny, školy, církve, státy a nakonec i všichni obyvatelé Země. Vše se bude upevňovat v neměnném řádu a v božské dokonalosti. Postupně se navrátí do celého světa světlo a mír s požehnáním božím. Komenského universální metodou navrácení máme směřovat k napravení lidských zmatků. Bude zapotřebí ustanovení řádu věcí samých a také obnovení postupu učení věcem, aby tento nový postup mohl obnovit knihy, ty zase školy, školy lidi a skrze lidi, aby byla napravena lidská společnost, a s její pomocí pak celé lidské pokolení.¹⁸⁷

Pokud by se Komenského náprava uskutečnila, lidstvo by vyšlo ze zmateného Babylónu a vstoupilo by do věčného světa, který by mírově sjednotil lidské pokolení.¹⁸⁸ Lidé by se vrátili do místa, kde sešli z cesty lidství a boží moudrosti. Navrátilo by se světlo, mír, pokoj a vše by se znovu spojilo v jednotný harmonický celek. Každý člověk jako imago Dei by byl opět semknut ve své lidskosti se společností a zároveň i s celým světem. Byla by zahájena nová epocha světa, umožňující vznik světa věčného, plného blaženého klidu.¹⁸⁹

Komenský věřil, že náprava lidstva je stále možná. „*Silou celé své osobnosti usiloval o zásadní překonání partikularismu, o otevření vůči všeobsáhlosti celku všeho jsoucího ústící nezbytně v transcendenci k božským světlem prozářené božské harmonii.*“¹⁹⁰

¹⁸⁵ Srv. Komenský, J. A. *Panorthosia*, kap. V., cit. v., s. 294.

¹⁸⁶ Srv. tamtéž, s. 293.

¹⁸⁷ Srv. tamtéž, kap. VII., s. 298.

¹⁸⁸ Srv. tamtéž, kap. X., s. 321.

¹⁸⁹ Srv. tamtéž, kap. I., s. 261.

¹⁹⁰ Schifferová, V. *Ke Komenského pojetí světa. Komenský jako myslitel celku*, cit. v., s. 188.

ZÁVĚR

Předmětem bakalářské práce je problém celostního přístupu Komenského. Pro Komenského je typický zájem o pojetí světa jako jednotného, harmonického, uspořádaného celku. V práci je proto pozornost věnována nejprve genezi Komenského obecného názoru na svět. Komenského důraz na celek je tu analyzován z hlediska vývoje jeho universalismu. Východiskem jsou tu nejdůležitější díla Komenského, v nichž celkovost má významnou roli.

Dále jsem se zaměřila na významné kategorie Komenského metafyziky (harmonie, jednota, řád) a na emanační schéma. Metafyzice je u Komenského podřízena jeho gnoseologie, jíž je věnována 3. kapitola předložené práce. Gnoseologie je pro Komenského velmi důležitá. Projevuje se v ní rovněž jeho celostní přístup. Komenský toužil po tom, aby člověku bylo umožněno celistvé poznání. To je možné pouze tehdy, jestliže bude nastolena harmonie smyslů, rozumu a víry. Důležitým problémem Komenského gnoseologie je i otázka pravdy, jelikož pouze pravdivé poznání může být celistvé. Důležitým znakem důrazu na celek je tu Komenského spojování filosofie a teologie a odmítnutí karteziánského dualismu.

Komenského důraz na celek je nejlépe vyjádřen v universální zásadě *omnes, omnia, omnino*. Tímto principem se Komenský snažil odstranit partikularismus, před nímž neustále varoval, a vyzýval, abychom měli vždy na zřeteli celek.

Nástrojem k tomu, aby lidé dávali přednost celku před částí, byla Komenského pansofie – vševěda. Jejím výsledkem měl být pansofický člověk, který by byl universální, kosmický a mírový. Důraz na celek je východiskem Komenského vševýchovných a všenápravných snah, ovšem idea takového člověka je dnes nereálná. Lidé nejsou ochotni obětovat se pro celek a žijí vědomě v nevědomosti.

Otázkou celku se zabýval Radim Palouš ve své knize *Totalismus a holismus*. Oba koncepty celkovosti podle něj přijímají globalitu, ale důraz na celek lze chápat protichůdně. Totalismus (z lat. TOTUM) se k celku světa vztahuje nadřazeně, označuje preferenci celku před částí, jež vede k tomu, že konkrétní situace a individuální lidský život jsou vtěsnávány do předem dané šablony, že jsou měřeny a řízeny předem daným, obecným předpisem. Holismus (z řec. TO HOLON) se k celku světa vztahuje podřazeně, označuje ušlechtilé míněný zájem o celek, péči o celek, odpovědnost o celek. „*Cítí se být účastníkem stojícím spolu s ostatními uvnitř, nikoli nad...*“¹⁹¹ Tímto Palouš nastínil pojem celku uchopený zvenčí, který s ním manipuluje a postoj zevnitř, který je celku zodpovědný. Dle Palouše je Komenského důraz na celek holistický. Ovšem nesmíme zapomínat, že i k totalismu projevoval Komenský svou náklonnost. Toužil zasadit člověka do mravní šablony, bez ohledu na jeho individualitu. Žádal, aby majetek byl společný pro všechny. Všichni, aby měli společnou ideu o dobrém životě, věděli co je pro všechny zlé a dle toho bez výjimek postupovali. Komenský ale nepamatoval na to, že zakázané ovoce chutná nejlépe.

Komenský kategorii celku zasadil do všech svých děl. Aplikoval ji na výchovu a vzdělání. Jejím účelem byla všeobecnost, jednota, harmonie. Celkovost pro Komenského znamenala obraz Boží dovednosti a moudrosti.

Tento jeho zájem o celistvou humanizaci světa a člověka je velmi inspirativní i dnes. Chceme-li porozumět naší přítomnosti, musíme tedy porozumět Komenskému, žijeme přeci na stejném světě.¹⁹²

¹⁹¹ Palouš, R., *Totalismus a holismus*, cit. v., s. 143.

¹⁹² Schifferová, V. *Úvodem*, in: *týž. Pojetí světa v díle JAK*, cit. v., s. 8.

POUŽITÁ LITERATURA

A. Primární literatura

1. KOMENSKÝ, J. A., *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, sv. I, 1. vydání Praha, Svoboda 1992, 563 s. ISBN 80-205-0226-2.
2. KOMENSKÝ, J. A., *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, sv. II, 1. vydání Praha, Svoboda 1992, 500 s. ISBN 80-205-0227-0.
3. KOMENSKÝ, J. A., *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, sv. III, 1. vydání Praha, Svoboda, 1992, 594 s. ISBN 80-205-0228-9.
4. KOMENSKÝ, J. A., *Cesta světla*, Praha, Státní pedagogické nakladatelství, 1961, 307 s.
5. KOMENSKÝ, *Didaktika Velká*, 3. vydání, Brno, Komenium 1948, 252 s.

B. Sekundární literatura

1. PATOČKA, J., *Komeniologické studie*, díl I, 1. vydání, Praha, Oikoymenh 1997, 426 s. Sebrané spisy J. Patočky, sv. 9. ISBN 80-86005-52-6.
2. PATOČKA, J., *Komeniologické studie*, díl II, 1. vydání, Praha, Oikoymenh 1998, 396 s., Sebrané spisy J. Patočky, sv. 10. ISBN 80-86005-03-4
3. PATOČKA, J., *Komeniologické studie*, díl III, 1. vydání, Praha, Oikoymenh 2003, 671 s., Sebrané spisy J. Patočky, sv. 11. ISBN 80-7298-079-3.
4. PRÁZNÝ, SCHIFFEROVÁ (edd.), *Pojetí světa v díle J. A. Komenského*, 1. vydání, Univerzita Pardubice 2009, 202 s. ISBN 978-80-7395-221-1
5. KOMENSKÝ, *O Sobě*, Odeon, Praha 1987, 379 s.
6. PALOUŠ, R., *Totalismus a holismus*, Univerzita Karlova, Karolinum, Praha 1996, 148 s. ISBN 80-7184-281-8